

УДК 343.2

М. М. Крутевич,
викладач кафедри кримінального
права Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ

У статті розглядається проблема обчислення строків давності у кримінальному праві України. Досліджено кримінально-правові норми, закріплені у ст. 49 КК України. Виокремлено підхід щодо встановлення диференційованих строків давності. Визначено, що при встановленні таких строків необхідно враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину. Проаналізовано початок перебігу строків давності. Констатовано, що при подальшому вдосконаленні ст. 49 КК України варто було б застосовувати диференційований підхід до визначення початкового моменту таких строків. Він залежить від того, чи спричинені суспільно небезпечні наслідки, є злочин закінченим або незакінченим, вчинений він одноосібно або у співучасті, належить до продовжуваних чи триваючих. Також охарактеризовано кінцевий момент перебігу строків давності за КК України – набрання вироком законної сили.

Ключові слова: давність, строки давності, початковий момент строку давності, кінцевий момент строків давності, диференційовані строки давності.

Під давністю притягнення до кримінальної відповідальності розуміють закінчення вказаних у кримінальному законі строків після вчинення злочину, внаслідок чого особа, що його вчинила, звільняється від кримінальної відповідальності. Для застосування інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності необхідна наявність таких передбачених законом умов: сплив установлених ст. 49 КК строків; відсутність обставин, які порушують їх перебіг; згода обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності за цією підставою.

Законом передбачено два види строків давності: 1) *спеціальний (диференційований)*, тривалість якого залежить від тяжкості вчиненого злочину; 2) *загальний* для всіх злочинів 15-річний строк для осіб, які переховуються

від слідства чи суду. Тривалість строків давності за чинним кримінальним законодавством переважно залежить не від строку покарання, встановленого на нормативному рівні за вчинений злочин, а від класифікації злочинів, передбаченої ст. 12 КК. Відповідно до ст. 49 КК особа, що вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо від дня вчинення злочину та до дня набрання вироком законної сили минули такі строки: 1) два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі; 2) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у виді обмеження чи позбавлення волі; 3) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості; 4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; 5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину. При вчиненні кількох злочинів різної тяжкості строки давності для кожного з них визначаються на загальних підставах і можуть бути різними за тривалістю.

Чинним КК України встановлено правила обчислення строків давності. Початок обчислення – день учинення злочину, кінець – набрання вироком законної сили. Тож будь-які процесуальні дії з притягнення особи до кримінальної відповідальності не припиняють вплив строків давності. Обчислення їх проводиться аж до набрання вироком суду законної сили.

Закінчення строків давності виключає кримінальну відповідальність за умови, що вплив строку давності не був порушений. Беручи до уваги соціальне призначення цього інституту кримінального права, законодавець передбачає випадки, в яких перебіг давності зупиняється у разі ухилення винної особи від слідства чи суду (ч. 2 ст. 49 КК) та переривається, якщо до спливу передбаченого законом строку особа вчинила новий злочин (ч. 3 ст. 49 КК).

Зупинення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності означає, що перебіг його припиняється на весь час, упродовж якого особа, що вчинила злочин, ухилялася від слідства чи суду. Після затримання особи чи її з'явлення із зізнанням перебіг строку давності поновлюється від

дня затримання або з'явлення до правоохоронних органів. У такому разі час, який сплинув до моменту ухилення від слідства чи суду, додається до часу, що пройшов після затримання особи або її з'явлення із зізнанням. Якщо сукупно час до моменту набрання вироком законної сили становить п'ятнадцять років і давність не була перервана вчиненням нового злочину, особа звільняється від кримінальної відповідальності. У цьому випадку закон передбачає недиференційований загальний для всіх строк давності притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від слідства та суду. Факт свідомого ухилення особи від відповідальності свідчить про те, що вона все ще є суспільно небезпечною, тож це зумовлює необхідність більш суворого підходу до неї при вирішенні питання про давність притягнення до кримінальної відповідальності.

Перебіг строку давності притягнення до кримінальної відповідальності переривається, якщо особа вчинила новий злочин. Умовами такого переривання строків давності й кримінально-правовими наслідками є випадки, коли:

– новий злочин, учинений особою, має бути середньої тяжкості, тяжким або особливо тяжким. Якщо особа вчинила злочин невеликої тяжкості, строк давності за перший злочин продовжує спливати, як і досі, а строк давності кримінального переслідування за новий злочин починає спливати окремо, незалежно від першого злочину. Наприклад, якщо особа спочатку вчинила підміну дитини (ст. 148 КК), то вчинене пізніше ухилення від утримання своєї дитини (ст. 164 КК) не перериває перебігу п'ятирічного строку давності щодо першого злочину, оскільки другий злочин за класифікацією (ст. 12 КК) належить до злочинів невеликої тяжкості. Строк давності за другий злочин починає спливати з дня його вчинення;

– вчинення нового злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину перериває вплив як диференційованих строків давності, вказаних у ч. 1 ст. 49 КК, так і 15-річного загального для всіх строку давності

сті, передбаченого ч. 2 ст. 49 КК щодо осіб, які ухиляються від слідства та суду;

– у разі переривання строку давності у зв'язку з учиненням нового злочину частина строку давності, що спливла до моменту вчинення нового злочину, втрачає своє значення та до уваги не береться. Обчислення давності у такому разі починається від моменту вчинення нового злочину одночасно, паралельно та самостійно щодо кожного з них. Наприклад, особа, що ввезла до України з метою розповсюдження твори, які пропагують релігійну та національну нетерпимість (ст. 300 КК), до закінчення трирічного строку давності вчинила зґвалтування (ст. 152 КК). Із часу останнього злочину наново починається трирічний строк давності за перший злочин і п'ятирічний строк давності - за другий. Якщо після вчинення другого злочину минув трирічний строк, особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за ввезення до України з метою розповсюдження творів, які пропагують релігійну та національну нетерпимість, а коли мине п'ятирічний строк, вона звільняється від кримінальної відповідальності й за зґвалтування.

Відповідно до ч. 4 ст. 49 КК питання застосування строку давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно з законом може бути призначене довічне позбавлення волі, вирішує суд. Окрім такого факультативного порядку незастосування строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, закон згідно з нормами міжнародного права передбачає обов'язкове незастосування цього інституту (ч. 5 ст. 49 КК) щодо осіб, які вчиняли злочини проти основ національної безпеки України (статті 109–114¹ КК), проти миру, безпеки людства (статті 437–439, ч. 1 ст. 442 КК). Особи, які вчинили такі злочини (зокрема, державну зраду, порушення законів і звичаїв війни, застосування зброї масового знищення, геноцид, посягання на життя громадського чи державного діяча), можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності незалежно від часу, що сплинув від моменту їх вчинення, із можливим призначенням покарання у виді довічного позбавлення волі.

Для правильного обчислення строків давності необхідно встановити початковий і кінцевий момент їхнього перебігу. На думку окремих вчених, визначити строк давності фактично неможливо. Так, М. С. Таганцев писав, що всі злочинні діяння погашаються давністю в різні строки, але саме встановлення строків є більш-менш довільним¹.

Початковим моментом перебігу давності є день, коли злочин було вчинено. Іноді визначення цього моменту викликає труднощі, проте закон, наука і практика виробили щодо цього певні положення. Так, перебіг строку давності для злочинів із матеріальним і формальним складом починається з дня завершення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), передбаченого КК. Строк давності щодо триваючих злочинів обчислюється з дня фактичного припинення дії або бездіяльності з волі або поза волею особи (наприклад, із дня з'явлення її із зізнанням, затримання тощо), а стосовно продовжуваних злочинів – із дня вчинення останнього тотожного діяння з числа тих, що об'єднані єдиним злочинним наміром і складають продовжуваний злочин. Початком обчислення строків давності при попередній злочинній діяльності слід вважати день, коли були припинені або не вдалися підготовчі дії чи злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежали від волі винного. При співучасті початковим вважається день, в якому була завершена та роль, що виконував конкретний співучасник, а не день вчинення злочину виконавцем. Слід наголосити, що зазначені критерії визначення початку перебігу строків давності мають місце лише у теорії кримінального права².

Початковий момент строку давності обчислюється з першої секунди доби, яка настає після доби, протягом якої був завершений злочин. Так, якщо, наприклад, крадіжка, яка передбачена ч. 1 ст. 185 КК, була вчинена 2 вересня 2012 р. о 15 годині, то сплив строку давності починається з першої

¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая / Н. С. Таганцев ; сост. и отв. ред. Н. И. Загородников. – М. : Наука, 1994. – С. 347.

² Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – С. 162.

секунди 3 вересня 2012 р. Кінцевим моментом спливу диференційованих строків давності, що встановлені у пунктах 1–5 ч. 1 ст. 49 КК і обчислюються повними роками, визнається остання секунда 24 години останньої доби відповідного року. Якщо, наприклад, початком перебігу строку давності за вчинену крадіжку (ч. 1 ст. 185 КК) визначений день 3 вересня 2012 р., то кінцевим моментом спливу трирічного строку давності є 24 година 2 вересня 2015 р.

Разом із тим підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК є лише такий перебіг відповідного строку давності, який закінчився до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо особи, яка вчинила злочин певної тяжкості. Таким чином, строк давності продовжується і в період досудового розслідування, і протягом судового розгляду кримінального провадження, і навіть після оголошення обвинувального вироку суду. Будь-які процесуальні дії протягом цих строків не припиняють їх спливу. Отже, якщо строк давності сплив до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду, то особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності незалежно від того, в якій стадії кримінального процесу знаходиться кримінальне провадження щодо неї.

Якщо обвинувальний вирок суду набрав законної сили до закінчення або у день закінчення відповідного строку давності, то особа вважається такою, що піддана законному засудженню за вчинений нею раніше злочин.

Першою обставиною, що виключає перебіг строків давності, є ухилення особи, яка вчинила злочин, від слідства або суду. У цьому разі відповідно до ч. 2 ст. 49 КК перебіг давності зупиняється і відновлюється лише з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Особою, що ухиляється від слідства або суду, визнається відома цим органам особа (що підтверджується матеріалами кримінального провадження) як така, що вчинила певний злочин і виконала дії з метою переховування від них місця свого перебування (наприклад, не з'являється без поважних причин до слідчого або в суд, вчинила

втечу після затримання, порушує умови запобіжного заходу, змінила місце перебування або документи, що посвідчують особу, перейшла на нелегальне становище тощо). Як правило, це особа, яка є підозрюваною або обвинувачуваною та щодо якої оголошено розшук або обрання (зміну) запобіжного заходу. Таким чином, не можуть розглядатися як такі, що ухиляються від слідства або суду, особи, які хоч і переховуються після вчинення злочину, але правоохоронним органам або взагалі невідомо про вчинений злочин, або не встановлена причетність конкретної особи до певного злочину. День, із якого особа вважається такою, що ухиляється від слідства або суду, визначається початковим днем її відповідної фактичної поведінки (наприклад, день втечі з-під варти або день неявки без поважних причин до слідчого або в суд) або днем винесення слідчим (судом) постанови (ухвали) про розшук цієї особи чи обрання (зміни) щодо неї запобіжного заходу.

Зупинення перебігу давності означає, що час, який минув із дня вчинення злочину, до дня, коли особа почала ухилятися від слідства або суду, не втрачає свого значення, він зберігається і зараховується до загального строку давності, що продовжує спливати, тобто відновлюється (а не починається спочатку) із дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Таким чином, час зупинення перебігу давності дорівнює часу ухилення особи від слідства або суду.

Звісно, особа, яка вчинила злочин і ухиляється від слідства або суду, не має все життя перебувати з постійним страхом того, що у будь-який час, скільки б його не минуло з дня вчинення суспільно небезпечного діяння, вона може бути за нього притягнута до кримінальної відповідальності. Тому відповідно до частин 2 і 3 ст. 49 КК особа, яка ухиляється від слідства і суду, у будь-якому випадку звільняється від кримінальної відповідальності, якщо: а) з дня вчинення злочину будь-якої тяжкості пройшло не менше п'ятнадцяти років (так званий недиференційований строк давності) і б) ця давність не була перервана вчиненням нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або

особливо тяжкого злочину. У зазначений п'ятнадцятирічний строк давності зараховується час, що минув із дня вчинення злочину і до дня ухилення особи від слідства або суду, час такого ухилення, а також час, що пройшов із дня з'явлення її із зізнанням або затримання, включаючи час проведення поновленого досудового розслідування та судового розгляду. Важливо, щоб цей 15-річний строк минув до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо особи, яка вчинила цей злочин та ухилялася від слідства або суду. Крім того, органи досудового слідства зобов'язані довести, що протягом усього 15-річного строку давності особа не вчинила нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Дотримання умов, передбачених частинами 1–3 ст. 49 КК, є безумовною й обов'язковою підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності. Але правило про обов'язковість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності має два закріплені в законі винятки: факультативний та обов'язковий (частини 4 та 5 ст. 49 КК).

Факультативний виняток стосується вчинення особливо тяжких злочинів, санкція яких передбачає довічне позбавлення волі, й які не передбачені ч. 5 ст. 49 КК. КК містить 12 таких злочинів, пов'язаних із умисним позбавленням життя за обтяжуючих обставин. Вочевидь, це можуть бути не тільки закінчені, а й незакінчені злочини, а також злочини, вчинені одноособово чи у співучасті. Якщо після вчинення будь-яких із указаних злочинів минув п'ятнадцятирічний строк давності (не має значення, диференційований чи недиференційований), то суд після надходження до нього кримінального провадження з обвинувальним актом щодо особи, яка вчинила злочин, може застосувати давність до такої особи. Суд має два варіанти вирішення питання щодо застосування давності: 1) застосувати давність і на цій підставі звільнити особу від кримінальної відповідальності за раніше вчинений нею особливо тяжкий злочин або 2) не застосувати давність, враховуючи тяжкість вчиненого злочину, особу винного, інші обставини справи, у зв'язку з чим винести

обвинувальний вирок і призначити покарання. Якщо суд переконається, що винна особа усе ж таки заслуговує на покарання, то він повноважний його призначити, однак не в змозі застосувати довічне позбавлення волі (ч. 4 ст. 49 КК), а замінює його позбавленням волі на певний строк відповідно до санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, за якою кваліфіковано злочин і яка передбачає альтернативне покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років. При цьому суд повинен керуватися правилами, встановленими статтями 65–69 КК.

Виняток із загального правила про застосування давності полягає в тому, що давність не застосовується до осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України, передбачені у статтях 109–114¹, проти миру і безпеки людства, вичерпний перелік яких міститься у ч. 5 ст. 49 КК, а саме планування, підготовка, розв'язання і ведення агресивної війни (ст. 437 КК), порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК), застосування зброї масового враження (ст. 439 КК) та геноцид (ч. 1 ст. 442 КК). На осіб, які вчинили зазначені злочини, не поширюються строки давності, вони мають бути піддані покаранню незалежно від часу, що минув із дня вчинення цих діянь. При цьому таким особам може бути призначено покарання й у виді довічного позбавлення волі, якщо воно передбачене в санкції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК.

Процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності передбачений параграфом 2 глави 24 КПК.

Крутевич М. М. Особенности освобождения от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности

В статье рассматривается проблема исчисления сроков давности в уголовном праве Украины. Исследованы уголовно-правовые нормы, предусмотренные в ст. 49 УК Украины. Выделен подход по установлению дифференцированных сроков давности. Определено, что при установлении этих сроков необходимо учитывать степень тяжести совершенного преступле-

ния. Констатировано, что в дальнейшем при совершенствовании ст. 49 УК Украины следует применять дифференцированный подход к определению начального момента таких сроков. Он зависит от наступления общественно опасных последствий, является ли преступление оконченным или неоконченным, совершено оно единолично или в соучастии, относится к продолжаемым или длящимся преступлениям. Также охарактеризован конечный момент сроков давности по УК Украины – вступление приговора в законную силу.

Ключевые слова: давность, сроки давности, начальный момент срока давности, конечный момент сроков давности, дифференцированные сроки давности.

Krutevich M. Features of exemption from criminal liability in connection with expiration of the limitation period

The problem of calculating of the limitation periods in criminal law of Ukraine is considering. An approach of determining of differentiated limitation periods is allocated. Criminal norms provided in the Art. 49 of the Criminal Code of Ukraine are researched. It was designated that for setting these terms it is necessary to consider the severity level of the crime. It was stated that in the future for improving of the Art. 49 of the Criminal Code it should be applied differentiated approach to the determination of the initial moment of such terms. It depends on the arising of socially dangerous consequences, whether the crime consummated or incomplete, it committed alone or in complicity, refers to continuing or durable crime. Also a finite time period of limitation under the Criminal Code of Ukraine is characterized – that is the entry of the verdict.

Key words: *limitation, limitation periods, the initial moment of the limitation period, the final moment of the limitation period, differentiated limitation period.*